УДК 883Г – 3.06

СИМВОЛІКА СТЕПУ У ТВОРАХ О.ГОНЧАРА

Примак Т.В., студент

Запорізький державний університет

Стаття присвячена проблемам символічного відображення образу степу в прозі О.Гончара. У статті розглядаються особливості символіки простору з погляду горизонталі і вертикалі, визначаються основні риси степу як амбівалентного (“свого” / “чужого”) простору, виявляються ознаки степу як сакрального центру, описується втілення “світової вісі” степу у вигляді кургану.

Ключові слова: символіка простору, символіка горизонталі і вертикалі, “свій” / “чужий” простір, символічний центр, “світова вісь”.

Примак Т.В. СИМВОЛИКА СТЕПИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ О.ГОНЧАРА / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена проблемам символического изображения образа степи в прозе О.Гончара. В статье рассматриваются особенности символики пространства с точки зрения горизонтали и вертикали, определяются основные черты степи как амбивалентного (“своего” / “чужого”) пространства, выявляются признаки степи как сакрального центра, описывается воплощение “мировой оси” степи в виде кургана.

Ключевые слова: символика пространства, символика горизонтали и вертикали, “своё” / “чужое” пространство, символический центр, “мировая ось”.

Primak T.V. SYMBOLISM OF STEPPE IN O.GONCHAR’S WORKS / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The article deals with the problems of symbolic depiction and interpretation of steppe in Gonchar’s prosaic works. The article represents peculiarities of steppe symbolism from the viewpoint of horizontal and vertical arrangement, defines the main features of steppe as a double-meaning (“own” / “alien”) space, distinguishes the properties of steppe as a sacred centre, ascertains the barrow as the embodiment of the “world axis” in steppe.

Key words: space symbolism, horizontal and vertical symbolism, “own” / “alien” space, symbolic center, “world axis”.

Образ степу посідає особливе місце в багатьох творах української літератури. По-перше, для нашого народу степ має вагоміше значення, ніж просто географічне поняття або частина території України. Це частина душі українця, його характеру. Тому, з цієї точки зору, він набуває якості національної реалії, тобто “специфічного об’єкта, що відображає життєву конкретику, історію, побут, культуру, цивілізацію, літературу, навіть ландшафт і клімат, притаманні одному народові і чужі для іншого” [1, 60]. По-друге, степ завжди приваблював людину своєю таємничістю, загадковістю, непорушністю, а для українців він мав ще одне символічне значення – волі.

В українській літературі, а раніше і у фольклорі, цей образ, як вияв багатьох символів (вічності, батьківщини), знайшов широке застосування – у творах Т.Шевченка, Є.Маланюка, О.Довженка, О.Гончара.

О.Гончара зі степом пов’язують не лише його твори, а насамперед моменти біографії митця. Письменник, який народився і виріс на Півдні України серед степового царства, на все життя зберіг у своєму серці цей невидимий, але відчутний зв’язок. Був і потужний зворотний зв’язок. Вони складали цілісність – письменник і його степ, а ще його твори про степ.

У картині степу, розгорнутій у прозі О.Гончара, закодовані всі норми його етики й естетики, майстерно відображені символічні образи. Глобальністю письменницького погляду на світ і на людину у світі породжені ключові, символічно озвучені, піднесені до масштабних узагальнень образи, закріплені назвами. Таких романів О.Гончара, як “Людина і зброя”, “Таврія”, “Перекоп”, “Тронка”, “Твоя зоря”. Характерною жанровою ознакою цих романів, що поєднує їх між собою, є звернення до символізації степу. Ми спробуємо простежити ознаки символічності цього образу. Для цього обрано групу символів горизонтальної та вертикальної межі, яка пов’язана зі степом, де живуть головні герої творів.

Для людини ще з первісних часів найбільш важливим було протиставлення простору, полярний поділ його на “свій” / “чужий”. Таку опозиційність людина накладала на весь світ живої природи, яка з самого початку сприймалась нею з точки зору норми та відхилення від норми. Тому “свій” простір був місцем, де жила людина, а “чужий” – був незнайомим, ворожим, “антилюдським”. Степ у творах О.Гончара яскраво виражає цю дихотомію в багатьох епізодах, де чітко або опосередковано вказується на

протиставлення. Так, у романах "Людина і зброя", "Перекоп" степ постає "своїм" для людей, що виросли й живуть у ньому, а для ворогів (денікінців, фашистів) він є відхиленням від норми, тобто антисвітом. Наприклад: у "Людині і зброї" німець, ступивши на землю іншосвіту, стоїть, вражений широтою просторів степу, бо побачене "давить йому на психіку", а згодом він говорить: "Степ руйнує в мені енергію" [2, 304]. Те саме спостерігаємо в реакції "білих" на перебування в степу: "Не одному з білих лицарів цей широкий степ український з прадавніми могилами здавався в ці дні тим останнім полем бою, на якому поляже й він" [3, 613].

У деяких випадках степ уособлює в собі амбівалентність і для давніх його жителів. З одного боку, він постає "чужим" (диким, неокультуреним) простором, коли певна ділянка степу невідома, внаслідок чого вона сприймається або ворожо, або із застереженням. З іншого, для степовиків ці землі є "своїм" світом, оскільки вони там живуть і вже виробили свою систему норм простору. Так, у романі "Таврія" головні герої, їдучи степом на ярмарок, почуваються незатишно в незнайомих місцях: "А як вийшли далі, в степи, то й ватажок посмутнів, перестав жартувати, пригнічений величчю незнайомих просторів... чим глибше в степ – хмурнішають криничани, гостріше відчувають свою бездомність. Безлюдна, безводна, безлісна земля розлягається навкруги, втомлює зір своїм одноманітним непривітним простором" [3, 16]. У новелі "Людина в степу" степ як іншосвіт набуває незвичних рис, наприклад, відсутність у ньому снігу взимку: "Середина зими, а так, наче осінь. Снігу ніде нема. Безлюддям та вітром цей розгаслий надвечірній степ нагадує море в негоду. Ніби нема в ньому життя" [4, 476]. Це все риси "чужого" степу. У більшості випадків опису місцевості, де розгортаються основні події творів, степ має символічно позитивний план. Так, для Вусті Яресько з роману "Таврія" степ є, безперечно, "своїм" простором, більше того, він має значення рідної домівки: "Степ – ото наші світлиці" [3, 157]. Так само Тоня Горпищенко ("Тронка") вважає його "своїм" світом: "Степ – он мій космос, – кивнула Тоня у відкритий бурий степ" [5, 268].

Поняття норми для кожного з валентних просторів може змінюватись, тобто простежується рух від норми до антинорми або навпаки, коли те, що було нехарактерне для "свого" світу на початку твору, стає його нормою в кінці. Деякі епізоди з роману "Людина і зброя" є виразним свідченням того, як степ в уявленні воїнів-оточенців поступово втрачає ознаки "чужого" простору і стає "своїм".

Спочатку, кинуті напризволяще у відкритому степу, вони, природно, сприймають ці місця як вияв "антисвіту" ("Ми почуваємо себе, як під великим скляним ковпаком" [2, 293]). Чим більше часу проводять оточенці у степу, тим сильніше вони втілюють риси іншосвіту, який для них поступово стає "своїм" простором (порівняймо фрази "вдень ми, як звірина степова" [2, 282] і "колюча степова гущавінь тепер захищає нас від ворожого ока" [2, 285]). У кінцевому результаті для оточенців степи стають уже рідними, що означає в цьому випадку повну зміну опозицій простору.

У найдавніших, первісних уявленнях людини про світ небо і земля завжди були нерозривно пов'язані, але водночас вони перебували в опозиції одне до одного (пригадаймо прислів'я "Вони схожі як небо і земля") як втілення двох протилежних світів – верху (надземний світ) і низу (підземний світ). У творах О.Гончара є залишки моделі побудови космосу, згідно з якою небо і земля з'єднуються. У цьому випадку таке поєднання можливе саме в степу. Пояснимо, чому. Відповідно до географічно-геологічних особливостей степ – рівнинний безмежний простір, який відкривається оку на далекій відстані. Тому, коли дивишся вдалину на горизонт, складається враження, що тут стикаються небо і земля, а звідси й близькість верху і низу. Наприклад: "Глянули в степ. Голий лежав, відкритий до самого крайнеба, відкритий і за крайнебом" [3, 166], або "Марево чи синява неба спустилася до землі, млисто розсіялась серед просторів" [5, 7]. До речі, у романі "Тронка" О.Гончар образно зображує "зустріч" неба і землі, яка набуває символічного значення. Небо уособлює льотчик Петро Горпищенко, а землю – його батько, старий чабан. А зустрілись вони не де-небудь, а саме в степу: "Стоять вони удвох коло отари в степу – один той, що все життя пішки ходить по землі, другий, що півжиття проводить у небі" [5, 7].

Оскільки степ – це мезокосм та місце поєднання верху і низу, то відповідним чином він набуває значення сакральності для всього, що його оточує або пов'язано з ним. Головні герої майже всіх творів О.Гончара про степ відчувають на собі вплив, особливу атмосферу, що панує в степу. На свідомому або підсвідомому рівнях вони виявляють той зв'язок, який назавжди ввійде в їхню долю поряд з любов'ю степових просторів. У багатьох творах лінія сакральності степу перехрещується з лінією кохання (ще одним священно таємничим почуттям). Так, головні герої зустрічаються в степу, коли зустріч має особливе для їхньої долі значення (перша зустріч або примирення, чи освідчення в коханні), згадаймо, Єлька з Миколою Баглаєм ("Собор") йдуть у степову рівнину, щоб зустріти схід сонця і освідчитись один одному в коханні. Вустя Яресько знайомиться зі своїм коханим Леонідом Бронниковим ("Таврія") також серед первісного степу: "Голубуватим сріблястим маревом наповнився степ, розкинувшись перед ними, як море" [3, 161]. Софійка з роману "Твоя зоря" також пов'язала свою долю з Кирилом Заболотним у степу: вперше, коли рятувала його пораненого під час війни, вдруге, коли Кирило розшукав її в післявоєнному степу і запропонував одружитись. Крім того, степ виступає своєрідним мовчазним радником, що своєю силою впливу допомагає людині прийняти важливе рішення. Наприклад,

героїня роману “Таврія” Ганна Лавренко вагається перед вирішенням своєї долі і шукає допомоги в степу: “Всіляко я передумала за цей час, – заспокоївшись, Ганна все дивилася в степ” [3, 238].

Виступаючи сакральним центром, де поєднуються горизонталь і вертикаль символічного “образу світу”, степ містить у собі також і “світову вісь” як вертикальне втілення центру. Точніше, “світовою віссю” виступає не сам степ, а предмет або істота, які знаходяться самі у відкритому степу (це може бути дерево, гора, храм, людина). У даному випадку це курган. Адже це, по суті, єдине високе місце посеред суцільно рівного степового рельєфу, а отже, він стає особливо значимим у степу. Як “світова вісь” він сягає неба і землі водночас, зв’язуючи їх таким чином в одне ціле і утворюючи космос. Серед степу курган – найвища точка, а це означає, що він найближче розташований до неба. Але в той же час він перебуває в тісному контакті із землею, навіть є її частиною. За свідченням Б.Рибакова, “нагортання напівсферичних насипів, ймовірніше, відображає уявлення про три горизонтальні яруси Всесвіту: курган зображує середній, земний, ярус, він являє собою ніби модель кругообігу видимого земного простору... Над курганом-землею – знаходиться небо, верхній світ, а під курганом – підземний світ мертвих” [6, 75].

Такий символічний опис кургану (могили) подається в романі О.Гончара “Твоя зоря”: “Та ось нарешті вона виринає з-під обрію, округла, сріблясta, наче баня якогось храму, що ледь виглядає з землі, це і є Громова могила!” [7, 475 – 476]. В одному цьому реченні підкреслюється кілька рис кургану саме як “світової вісі”: зв’язок з небом – “виринає з-під обрію”, геометричний знак кола, що символізує замкненість простору, – “округла”, наголос на священному значенні – порівняння могили з храмом, зв’язок з землею – “ледь виглядає з землі”. Громова могила виконує тут ряд функцій “світової вісі”, а саме “то своєрідний маяк серед безбережжя наших степів, орієнтир, від якого відмірюють відстань”, а також особливо акцентується увага на тому, що “на вершечку могили видно степи та простори на всі чотири сторони світу” [7, 476]. Символічного значення образ кургану також набуває в романах “Таврія”, “Тронка”.

Отже, підсумовуючи усе вищесказане, ще раз наголосимо на тому, що образ степу в українській літературі, і особливо у творах О.Гончара, набуває виразного символічного зображення (романи “Таврія”, “Тронка”, “Твоя зоря”, “Людина і зброя”), що дає змогу інтерпретувати його з точки зору особливостей функціонування символіки простору. Серед символів степу найповніше представлено, на нашу думку, дихотомію “свого” / “чужого” простору, степ як сакральний центр, курган як втілення “світової вісі”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорівчак Р. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1989. – 216 с.
2. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1987. – Т.4. – 589 с.
3. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1987. – Т.2. – 717 с.
4. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1987. – Т.3. – 559 с.
5. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1988. – Т.5. – 487 с.
6. Рыбаков Б. Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1987. – 787 с.
7. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1988. – Т.7. – 653 с.